

Jan Gurba

Najnowsze badania nad neolitem Lubelszczyzny : przegląd badań

Rocznik Lubelski 13, 173-186

1970

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN GURBA

NAJNOWSZE BADANIA NAD NEOLITEM LUBELSZCZYZNY (przegląd badań)

Stale podkreśla się w archeologii ważną rolę obszaru dzisiejszego województwa lubelskiego. Z jednej strony obszar ten był strefą kontaktów lub pograniczem wielu terytorialnych zespołów źródeł archeologicznych, określanych terminem kultury¹, z drugiej zaś — położony był na szlaku, którym w różnych okresach pradziejów przenikały one z zachodu na południowy wschód i odwrotnie².

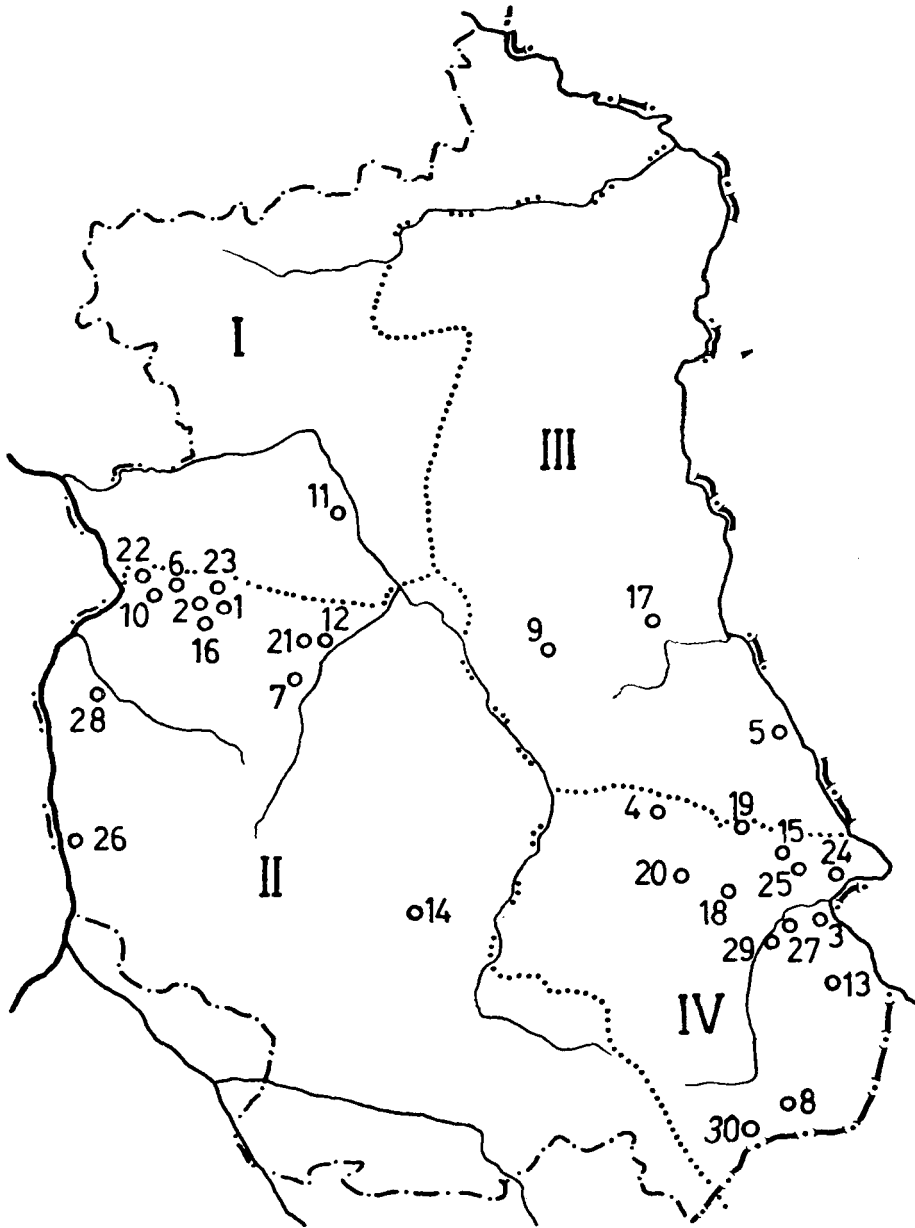
W obrębie województwa lubelskiego znajduje się właśnie, oparta na kompleksie cech fizyczno-geograficznych, rubież między terytorium Europy zachodniej i wschodniej. Stanowią ją zachodnie granice Polesia Lubelskiego, dolina Wieprza i wschodnie podnóże Roztocza. Jest to granica między Niziną Południowomazowiecką i Wyżyną Lubelską z Roztoczem a Polesiem Lubelskim i Wyżyną Wołyńską, oparta — mimo braku wyraźnych granic krajobrazowych — na ważnych różnicach strukturalnych i zespole cech fizyczno-geograficznych (elementy hydrograficzne, klimatyczne i biogeograficzne)³ (ryc. 1). Zróżnicowanie warunków przyrodniczych, mimo znacznych różnic między obecnym klimatem i dzisiejszym rozmieszczeniem roślinności a stosunkami okresu atlantyckiego, pozwala ten podział odnieść również do tamtych czasów.

Zróżnicowanie przestrzenne środowiska geograficznego, zwłaszcza warunków przyrodniczych oraz poznanych zasobów gospodarczych, powodowały i określały stale odmienność terytorialną w gospodarce. Różnice te powiększały się w miarę przechodzenia ludności od stadium

¹ Zdaję sobie sprawę z nieadekwatności tego pojęcia, czemu kilkakrotnie dałem wyraz (por. np. ostatnio L. Gajewski, J. Gurba *Uwagi o chronologii eneolitu na Wyżynie Lubelskiej*. „Przegląd Lubelski”, 1965, t. I, s. 36). W latach 1951 i 1959 potrzebę uściślenia terminologii i przebudowy schematu podziału kulturowego w neolicie polskim wysuwał A. Żaki (*Krytyczny przegląd archeologii Małopolski*. „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN, Oddział w Krakowie” 1959, z. 2 (odb. s. 2—4); por. też przypis 16 niniejszego szkicu). Sugestie jego nie spotkały się jednak z oddźwiękiem u innych badaczy, a częściowo nawet wywołały sprzeciw S. Noska (1956). W kilka lat potem (1963) J. Kowalczyk wystąpił z uzasadnionym projektem zmian terminologicznych, jednakże sam jedynie teoretycznie potraktował swe dezyderaty, nie wprowadzając proponowanych pojęć ani razu do swych prac, za wyjątkiem artykułów popularyzatorskich (J. Kowalczyk *Lud amfor kulistych*. „Z otchłani wieków” 1964, z. 3, s. 146—155; z. 4, s. 217—225). Pierwsze konsekwentne i dotąd jedyne, zastosowanie jego propozycji zastąpienia terminu »kultura« podałem w szkicu *Groby ludu z ceramiką wstęgową malowaną w Moniatyczach Kolonii, pow. Hrubieszów*. „Studia Archeologiczne” 1967, t. II, s. 143—254.

² J. Gurba *Starożytna granica na Bugu*. „Kamena” 1966 nr 24, s. 7.

³ J. Kondracki *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa 1965, s. 254—263.

Ryc. 1. Stanowiska wymienione w tekście:

1 — Chruszczów Kolonia	11 — Lisów	21 — Sławinek
2 — Drzewce Kolonia	12 — Lublin	22 — Stok
3 — Gródek	13 — Łasków	23 — Strzelce Kolonia
4 — Horodysko	14 — Mokrelipie	24 — Strzyżów
5 — Husynne	15 — Moniatycze	25 — Szpikołosy
6 — Klementowice	16 — Nałęczów	26 — Świeciechów
7 — Krężnica Jara	17 — Nieborowa	27 — Turkowice
8 — Krzewica Kolonia	18 — Niele dew	28 — Trzciniec
9 — Kulik	19 — Raciborowice	29 — Werbkowice
10 — Las Stocki	20 — Skomorochy	30 — Tarnoszyn

I — Nizina Południowomazowiecka, II — Wyżyna Lubelska z Roztoczem,
 III — Polesie Lubelskie, IV — Wyżyna Wołyńska

dzikości, czyli zbieractwa żywności, do drugiego zasadniczego stadium — produkcji żywności. Charakterystyczne dla neolitu przemiany gospodarczo-społeczne, związane zwłaszcza z przejściem od gospodarki zbierackiej do gospodarki opartej na rolnictwie i hodowli zwierząt, zostały nawet uznane za pierwszą rewolucję gospodarczą, której najważniejszą chyba zdobyczą stała się na naszych ziemiach stopniowa aklimatyzacja roślin zbożowych.

Ludy neolityczne żyjące w poszczególnych strefach klimatyczno-krajobrazowych wytworzyły odrębne formy gospodarki i odrębne kultury. Na terenie dzisiejszego województwa lubelskiego — niewielkim obszarze, stanowiącym część rubieży między Europą wschodnią i zachodnią — możemy doszukać się śladów wzajemnych oddziaływań wielkich obszarów kulturowych, a mianowicie:

a — zachodniej części Nizy Wschodnioeuropejskiego, zajętego przez ludy z ceramiką grzebykowo-nakłuwaną, a następnie grzebykowo-dołkową;

b — wschodniej części strefy alpejsko-karpackiej i Płyty Czarnomorskiej z kulturami o ceramice malowanej;

c — środkowej, naddunajskiej strefy alpejsko-karpackiej, zajętej przez najstarsze ludy rolnicze;

d — obszaru Nizy Środkowo-europejskiego, gdzie dominuje kultura czasz (pucharów) lejowatych⁴.

Poznanie neolitu Lubelszczyzny (pojętej jako obszar jednostki administracyjnej obejmującej Wyżynę Lubelską z Rostoczem i częścią Wyżyny Wołyńskiej po lewej stronie Bugu oraz południowo-wschodni skrawek Małego Mazowsza i Polesie Lubelskie), rozpoczęte amatorskimi badaniami H. Wiercieńskiego i M. Wawrzeńskiego w latach 1903—1905 w zachodniej części Płaskowyzu Nałęczowskiego oraz rejestracją pojedynczych lub przypadkowych odkryć i znalezisk, było do wybuchu drugiej wojny światowej niewystarczające. Wyniki największych w tym zakresie prac wykopaliskowych wielokulturowego stanowiska w Strzyżowie, w powiecie hrubieszowskim, zostały opublikowane dopiero po wojnie.

Pierwsze próby syntetycznych ujęć zagadnień młodszej epoki kamienia tego obszaru dawały — skutkiem braku pełnowartościowych źródeł archeologicznych — nie dość jasny i niepełny obraz zjawisk⁵.

Utworzenie pod koniec 1945 r. Katedry Prehistorii (dziś Archeologii Polski i Powszechnej) Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie otworzyło, mimo początkowych trudności organizacyjnych, finansowych i innych nowy okres w rozwoju archeologii województwa lubelskiego. Kierunek zainteresowań jej pierwszego kierownika — prof. dr. S. Noska — zdecydował, że z chwilą uzyskania pierwszych kredytów na badania terenowe, podjęto je na stanowiskach neolitycznych.

W zagadnieniach neolitu specjalizują się też uczniowie prof. Noska. Tym należy tłumaczyć fakt, że nawet po jego odejściu z Lublina, prowadzone przez nich badania (z ramienia Muzeum Lubelskiego, Katedry

⁴ B. Augustowski *Wielkie regiony naturalne Europy*. W: *Geografia Powszechna*, t. III, Warszawa 1965, s. 41.

⁵ S. Nosek *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośrednio-wieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*. „Annales UMCS”, sec. F, 1951, vol. VI, s. 10—27.

Archeologii Polski lub Konserwatora Zabytków Archeologicznych) wiązały się przede wszystkim z zagadnieniami młodszej epoki kamienia.

Duże prace naukowo-badawcze nad tą epoką prowadzili na Lubelszczyźnie, poza miejscowymi archeologami, również badacze i instytucje z innych ośrodków naukowych Polski. Należy tu wymienić działalność Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Zakładów Archeologii Instytutu Historii Kultury Materiałnej PAN w Krakowie i Warszawie, Muzeum Archeologicznego w Krakowie oraz Katedry Archeologii Pierwotnej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego.

Oprócz terenowych prac badawczych rozpoczęto także publikowanie ich wyników oraz materiałów uzyskanych jeszcze w latach międzywojennych⁶.

Przeglądu najważniejszych rezultatów badań nad neolitem Lubelszczyzny w okresie dziesięciolecia Polski Ludowej dokonał w 1957 r. S. Nosek w swej monumentalnej pracy: *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*. Od tego czasu nasza znajomość młodszej epoki kamienia postąpiła znacznie naprzód, stąd też uzasadnione wydaje się zasygnalizowanie najważniejszych osiągnięć w tej dziedzinie⁷. Jest bowiem rzeczą pożądaną, by co jakiś czas dokonywać — niezależnie od większych syntetycznych opracowań — krótkiego przeglądu dorobku i zagadnień wiążących się z rekonstrukcją obrazu danego wycinka pradziejów.

Początek młodszej epoki kamienia w Polsce zaznacza się bardzo wyraźnie, istnieje bowiem wielka różnica między formami rozwojowymi kultur miejscowego mezolitu, reprezentowanymi na Lubelszczyźnie zwłaszcza przez kulturę janisławicką⁸, a odpowiednimi zjawiskami neolitu. Pierwsze kultury neolityczne przybyły na ziemię Polski całkowicie już ukształtowane i nie stwierdzamy, przynajmniej dotychczas, istnienia jakichkolwiek typologicznych powiązań mezolityczno-neolitycznych⁹. Na tym tle niezmiernie interesująca wygląda odkryta przez H. Mackiewicz i W. Chmielewskiego w Nieborowej, w powiecie chełmskim, neolityczny zespół kulturowy o nie znanych dotychczas for-

⁶ Szczegółowy wykaz literatury przedmiotu podaję w artykule: *25 lat badań archeologicznych na Lubelszczyźnie w Polsce Ludowej*. „Przegląd Lubelski” t. II (w druku) i z tego względu w niniejszym szkicu przypisy ograniczyłem do minimum, starając się przede wszystkim zasygnalizować pozycje ogłoszone w ostatnich latach (1965—1968).

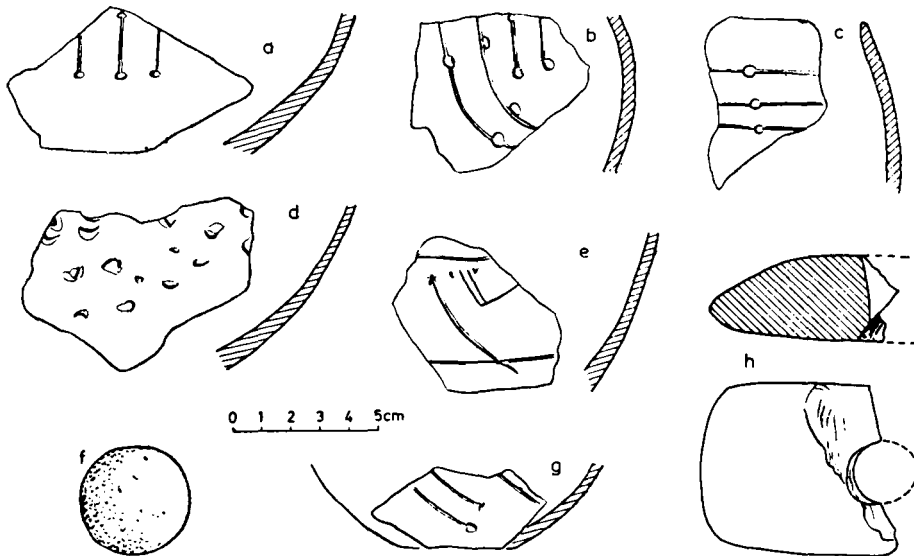
⁷ Por. S. Nosek *Materiały...*, s. 27—91. Z pozycji nowszych: S. Nosek *Z najnowszych badań nad neolitem Małopolski*. W: *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 8—37; S. Nosek *Postępy w badaniach nad neolitem i początkami epoki brązu w dwudziestolecu Polski Ludowej*. „Archeologia Polski” 1966, t. XI, s. 506—525; J. Kowalczyk *Niektóre problemy polskiego neolitu w świetle nowych badań*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 1963 nr 10, s. 65—75.

⁸ S. K. Kozłowski *Uwagi o późnym paleolicie i mezolicie wschodniej części Kotliny Sandomierskiej*. „Archeologia Polski” 1964, t. IX, s. 340.

⁹ H. Więckowska *Mezolit*. W: *Materiały do prehistorii ziem polskich*. Warszawa 1964, s. 267; B. Ginter *Niektóre zagadnienia mezolitu w Polsce*. „Archeologia Polski” 1967, t. XII, s. 35—36; T. Kulczycka-Leciejewiczowa *Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej w Polsce*. „Archeologia Polski” 1968, t. XIII, s. 58—59.

mach i żywych tradycjach mezolitycznych¹⁰, choć nie należy wykluczać możliwości, że materiały te pochodzą z późnego mezolitu¹¹. Na możliwość istnienia na Lubelszczyźnie przedceramicznego neolitu zwracał już wcześniej uwagę L. Gajewski przy opracowaniu materiałów z Lisowa w powiecie lubartowskim¹².

Do niedawna brak było śladów kultury ceramiki wstęgowej rytej na obszarze lubelskich wyżyn, poza jedynym stanowiskiem, odkrytym w okresie międzywojennym w Strzyżowie w powiecie hrubieszowskim. Ostatnie badania zarysowały jednak wyraźne skupienie stanowisk tej kultury z ceramiką o ornamentacie nutowym (ryc. 2) w zachodniej części

Ryc. 2. Tarnoszyn, powiat Tomaszów: a—e, g — fragmenty ceramiki; f — tłuczek kamienny; h — część motyczki z osady kultury ceramiki wstęgowej rytej

Wyżyny Wołyńskiej¹³, które wraz ze skupiskiem stanowisk wschodniego Pogorza Karpat i Bieszczadów, stanowiły zapewne ślad przesuwania się grup ludności tej kultury na wschód¹⁴. Podobne materiały z osady w Gródku, w powiecie hrubieszowskim, zaliczyć można do najstarszej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej w Polsce. Jest to w chwili obec-

¹⁰ W. Chmielewski, H. Mackiewicz *Nieborowa, pow. Chełm*. W: *Sprawozdania z badań wykopaliskowych Zakładu Paleolitu IHKM PAN w 1964 r.* (powielane).

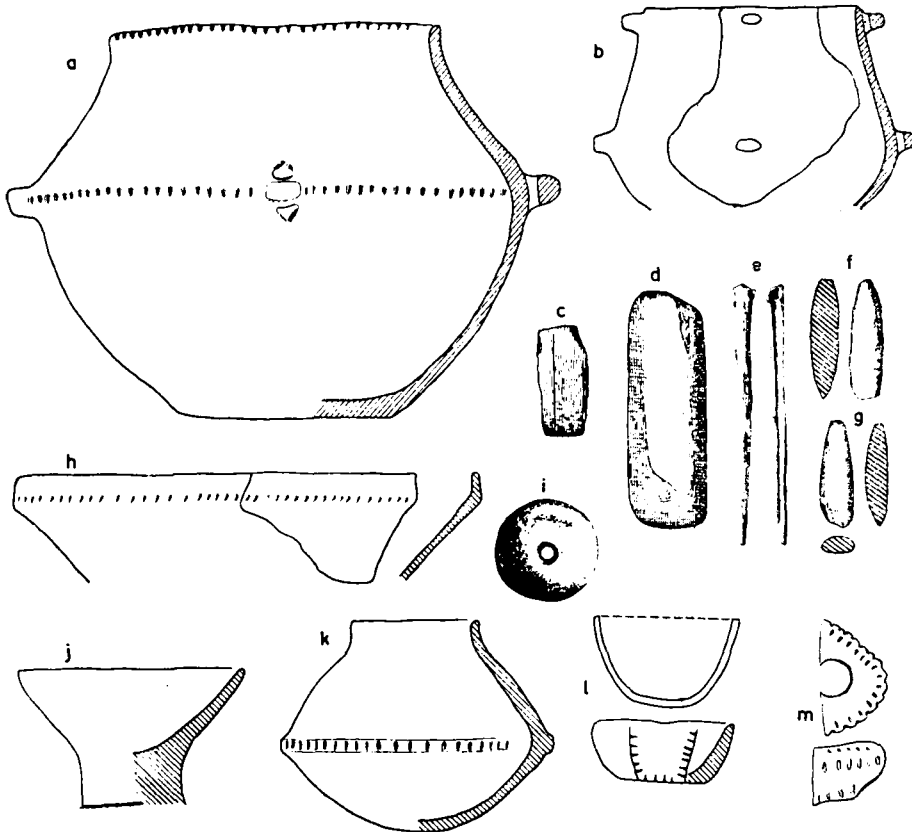
¹¹ H. Mackiewicz *Nieborowa, pow. Chełm Lubelski*. W: *Informator Archeologiczny. Badania 1967 r.* Warszawa 1968, s. 15—16.

¹² L. Gajewski *Sprawozdanie z wykopalisk na stanowisku z epoki kamienia na polu „Pod sośniną” we wsi Szczekarków, pow. Lubartów, w latach 1961 i 1962*. „Sprawozdania Archeologiczne” 1965, t. XVII, s. 83—92.

¹³ I. Chorostowska *Osada kultury ceramiki wstęgowej rytej w Tarnoszynie, pow. Tomaszów Lubelski*. „Wiadomości Archeologiczne” (w druku).

¹⁴ J. Gurba *Początki uprawy zbóż w dorzeczu górnej Wisły*. „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN, Oddział w Krakowie” 1968, t. X/1, ryc. 1 B.

nej najdalej na północny wschód wysunięte stanowisko wczesnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej, jako że nie ma ono odpowiednika na pozapolskich terenach Europy wschodniej. Jak przypuszcza A. Kulczycka-Leciejewiczowa, osada ta mogła powstać później i mamy tu do czynienia z zapóźnieniem typologicznym ceramiki¹⁵. Pierwszy na Lubelszczyźnie grób tej kultury, będący równocześnie pierwszym na terenie Polski pewnym grobem ciałopalnym, odkrył w tymże Gródku J. Kowalczyk.

Ryc. 3. Werbkowice, powiat Hrubieszów: a, b, h, j, m — naczynia i ich fragmenty; c, d, f, g — dłuta kamienne; e — szydło kościane; i — przęślik z osady kultury „lendzielskiej”

Drobne znaleziska kultury ceramiki wstęgowej kłutej, w postaci ułamków naczyń, znaleziono dotychczas jedynie na dwóch stanowiskach, tj. w Strzyżowie i Werbkowicach w powiecie hrubieszowskim; łączy je należy prawdopodobnie ze znaleziskami następnej kultury.

¹⁵ A. Kulczycka-Leciejewiczowa *Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej...*, s. 62—63.

W latach powojennych przybyło nam również wiele materiałów do poznania kultury ceramiki biało-malowanej, obejmującej swym zasięgiem lessy sandomierskie, lubelskie i Wołyń, z reprezentatywnym stanowiskiem w Złotej w powiecie sandomierskim. Chaos terminologiczny związany z jej nazwą (kultura południowomorawskiej ceramiki malowanej, wstęgowej ceramiki malowanej, nadcisańska, lendzielska) związany jest z tym, że mimo zgromadzenia dużej ilości materiału rzeczowego, zagadnienie przede wszystkim pochodzenia tej kultury nie przedstawia się jeszcze dostatecznie jasno¹⁶. Po kolejnych opracowaniach przez S. Noska całokształtu tej kultury (1955, 1957, 1964), nowego podsumowania związanych z nią zjawisk dokonano w 1967 r. na marginesie opracowania grobów z Moniatycz w powiecie hrubieszowskim¹⁷. Wspomnieć należy tu również o cmentarzyskach tej kultury w Strzyżowie¹⁸, Nieleddwi¹⁹ (powiat hrubieszowski) i Kuliku w powiecie chełmskim (badania A. Kutylowskiego z 1968 r.). Wiązana z tą kulturą osada w Werbkowicach (ryc. 3) wykazuje silne związki ze stanowiskami kultury lendzielskiej z lewej strony Wisły²⁰.

Ze wszystkich kultur neolitycznych występujących na Lubelszczyźnie najlepiej poznana została małopolska grupa kultury czas lejowatych, opracowana po raz pierwszy monograficznie przez L. Gajewskiego²¹. Szczególnie dużo materiału dostarczyły badania J. Kowalczyka w Gródku n. Bugiem, gdzie odkryto również ceramikę kultury trypońskiej. Ze względu na duże zagęszczenie tu stanowisk kultury czas lejowatych wyróżniono nawet nadbużańską jej grupę²². W Gródku stwierdzono, m. in. na podstawie znalezisk szczątków tygielków do topienia miedzi, że żyjący jeszcze w epoce kamienia mieszkańcy tej osady posiadali już umiejętność wytapiania tego metalu importowanego spoza Karpat lub z Wołynia. Ówczesni mieszkańcy Gródka mieszkali w naziemnych jednorodzinnych domach o konstrukcji słupowej oraz w ziemiankach z kopulastymi piecami pod ścianami. Osada datowana jest na podstawie najświeższej analizy radiowęglowej (C¹⁴) na lata 3100 (±100) przed n.e.²³ Datowanie to zmusi do weryfikacji dotychczasowej chrono-

¹⁶ A. Żaki *Czy istnieje południowo-morawska kultura ceramiki malowanej*. „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” 1951, t. III, s. 662—665; A. Żaki *Krytyczny przegląd...*; S. Nosek *Z najnowszych badań...*, s. 14—15; J. K. Kozłowski *Próba klasyfikacji materiałów zaliczanych do kultury lendzielskiej i nadcisańskiej w Polsce południowej*. „Archeologia Polski” 1966, t. XI, s. 19—23; J. Kamińska: *Z badań nad kulturą lendzielską w Małopolsce*. „Archeologia Polski” 1966, t. XI, s. 257—276; J. Gurba *Groby ludu...*, s. 149.

¹⁷ J. Gurba *Groby ludu...*, s. 143—154.

¹⁸ A. Kutylowski *Cmentarzysko kultury ceramiki wstęgowej malowanej w Strzyżowie nad Bugiem*. „Wiadomości Archeologiczne” (w druku).

¹⁹ I. i A. Kutylowscy *Materiały kultury ceramiki wstęgowej malowanej i kultury strzyżowskiej z miejscowości Nieleddew, pow. Hrubieszów*. 1970, t. XXXV, s. 327—338.

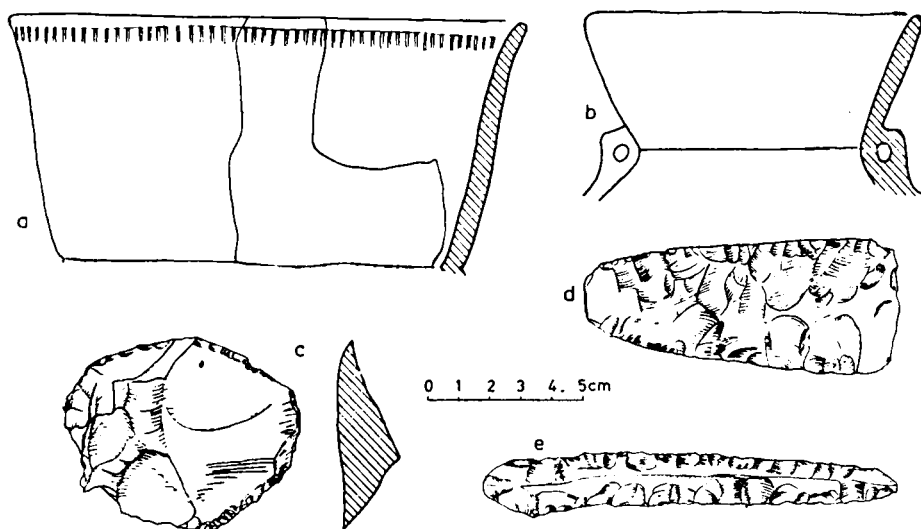
²⁰ A. Otłowski *Osada kultury lendzielskiej w Werbkowicach, powiat Hrubieszów*. „Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego”. 1967 nr 1, s. 2—9.

²¹ L. Gajewski *Kultura czas lejowatych między Wisłą a Bugiem*. „Annales UMCS”, sec. F, 1952, vol. IV, s. 1—194.

²² J. Gurba *Osada kultury czas lejowatych w Leźnicy na Wołyniu*. „Z Otchłani Wieków” 1967, z. 4, s. 179—180.

²³ J. Kowalczyk *Radiowęglowe datowanie neolitu Małopolski*. „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN, Oddział w Krakowie” 1968, t. X/1.

logii jej rozwoju²⁴ i baczniejszego śledzenia związków z kulturą trypolską²⁵. Osada w Gródku uległa zniszczeniu w czasie jakiegoś najazdu, o czym świadczą bezładnie rozrzucone szkielety z porozbijanymi i nadpalonymi czaszkami. Chronologia względna, ustalona przy pomocy obserwacji stratygrafii pionowej na lubelskich stanowiskach, określa znaleziska kultury czasz lejowatych jako starsze od kultury amfor kulistych i kultury strzyżowskiej, stratygrafia pozioma zaś pozwala je traktować jako współczesne z kulturą trypolską i amfor kulistych²⁶. Małe osady — letnie obozowiska — badano w Krężnicy Jarej (powiat lubelski), Trzcińcu (powiat opolski), na Sławinku w Lublinie, w Klementowicach (powiat puławski), Mokremlipiu (powiat zamojski)²⁷ i Husynnem (powiat chełmski) — (ryc. 4). W Lublinie, przy okazji badań nad wczesnym śred-

Ryc. 4. Husynne, powiat Chełm: a, b — fragmenty ceramiki; c—e — narzędzia krzemienne z osady kultury czasz lejowatych

niowieczem, ujawniono osadnictwo tej kultury w kilku punktach starego miasta. Na specjalną uwagę zasługuje odkryte w Krężnicy Jarej ucho naczynia, wyidealizowane w postaci pary wołów sprężonych jarzmem, pośrednio świadczące o używaniu przez ludność kultury czasz lejowatych zwierząt tych w zaprzęgu przy orce. Rewelacyjnie w tym względzie przedstawia się odkrycie w Sarnowie, w powiecie wrocławskim, śladów orki poniżej grobowca kujawskiego kultury czasz lejowatych²⁸. Badane liczne cmentarzyska tej kultury, zwłaszcza na Płasko-

²⁴ Por. np. J. K. Kozłowski *Niekotoryje woprosy otnositelnej chronologii nieolita jużnoj Polski*. „Sowietskaja Archeologija” 1967, s. 178—186.

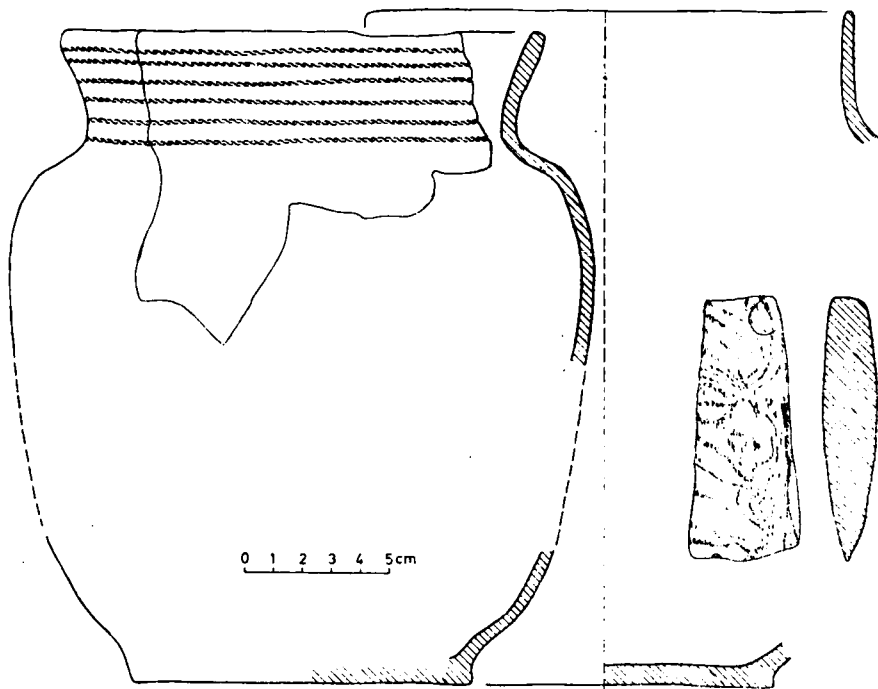
²⁵ L. Gajewski, J. Gurba *Uwagi o chronologii...*, s. 37—38.

²⁶ Tamże, s. 29—35.

²⁷ Z. Sochacki *Osada kultury pucharów lejowatych we wsi Mokremlipie pow. Zamość*. „Światowit” 1966, t. XXVII, s. 139—153.

²⁸ L. Gabałówna *Sarnowo, pow. Wrocławek*, W: *Informator Archeologiczny. Badania 1967 r.* Warszawa 1968, s. 44.

wyżu Nałęczowskim (Las Stocki, Stok, Klementowice²⁹, Chruszczów Kolonia, Strzelce Kolonia, Nałęczów Kolonia, Drzewce Kolonia w powiecie puławskim), dostarczyły szeregu danych o jej wierzeniach i obrzędach pogrzebowych. Szczególnie godne uwagi są groby ze stwierdzonymi śladami zabiegów magicznych, wyrażających się np. obcinaniem kończyn górnych i wkładaniem ich części do ust lub pod głowę zmarłego, albo też wkładaniem kamieni do ust. Równie ciekawe są groby ciepłopalne w Lesie Stockim i Chruszczowie Kolonii, a przede wszystkim megalityczne grobowce w Strzelcach Kolonii i na Sławinku w Lublinie, ujawnione po raz pierwszy w tej części Polski. W Nałęczowie Kolonii, Chruszczowie Kolonii i Klementowicach odkryto duże kamienne pokrywy grobowe, pod którymi znajdowały się pochówki. Na podstawie tych odkryć i obserwacji wydaje się, że ludność kultury czas lejkowatych na Płaskowy-

Ryc. 5. Las Stocki — „Okraglica”, powiat Puławy: wyposażenie z grobu kultury amfor kulistych

²⁹ A. Uzarowiczowa *Sprawozdanie z badań stanowisk neolitycznych w Klementowicach, pow. Puławy w 1964*. „Wiadomości Archeologiczne” 1965, t. XXXI, s. 248—250; Też *Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Klementowicach, pow. Puławy*. „Wiadomości Archeologiczne” 1966, t. XXXII, s. 156—167; Też *Badania stanowisk neolitycznych w Klementowicach, pow. Puławy w 1965 r.* „Wiadomości Archeologiczne” 1968, t. XXXIII, s. 132—134; Też *Nowy typ grobu kultury pucharów lejkowatych z Klementowic, pow. Puławy*. „Wiadomości Archeologiczne” 1968, t. XXXIII, s. 179—187; Też *Neolityczna siekierka z miejscowości Klementowice, pow. Puławy*. „Wiadomości Archeologiczne” 1968, t. XXXIII, s. 237.

żu Nałęczowskim — podobnie jak na całym terenie swego występowania w Polsce północnej i południowej (np. Stradów w powiecie kazimierzowskim), a na południu w Czechosłowacji — budowała dla swych zmarłych zarówno groby pojedyncze, jak i wielkie grobowce megalityczne o konstrukcji kamienno-drewniano-ziemnej³⁰.

Po kilkakrotnych badaniach powierzchniowych prowadzonych na terenie rozległej kopalni krzemienia w Świeciechowie w powiecie krańickim (Z. Krzak³¹, J. Kowalczyk, B. Balcer, J. Gurba) rozpoczął tam prace wykopaliskowe B. Balcer stwierdzając, że krzemień eksploatowano w płytkich odkrywkach³². Szary biało-nakrapiany krzemień świeciechowski, używany już w paleolicie, z którego wytwory rozchodziły się na terenie większym od obszaru Polski, łączony jest przede wszystkim z kulturą czasz lejowatych, tak jak starannie głądzone siekiery i kliny z surowca pasiastego występują wyłącznie u kultury amfor kulistych.

Kulturze amfor kulistych w Polsce, a w jej obrębie stosunkowo licznym materiałem lubelskim, poświęcił specjalną monografię S. Nosek³³. Sporo ważkich ustaleń przyniosły badania grobów i cmentarzysk tej kultury w Stoku, Lesie Stockim i Klementowicach³⁴. Do najbardziej interesujących, poza grobami zbiorowymi, należą pochówki ze śladami kanibalizmu, oraz groby bez żadnej osłony kamiennej odkryte w Strzyżowie i Raciborowicach (powiat hrubieszowski), Lesie Stockim w powiecie puławskim (ryc. 5) i w Lublinie³⁵. Kultura amfor kulistych na Wyżynie Lubelskiej posiada już oznaczenie wieku metodą radiowęglą (grób 7 w Klementowicach) opiewające na lata 2490 (± 160) — według analizy dokonanej w Kolonii — lub 2225 (± 30) — według Groningen³⁶.

Materiały polskiej grupy kultury ceramiki grzebykowej (polskiej kultury osad wydmyowych)³⁷ znane są nadal jedynie z nielicznych odkryć i znalezisk przypadkowych i niestety żadnych badań nad tą kulturą na Lubelszczyźnie w minionych latach nie prowadzono.

³⁰ A. Uzarewiczowa *Nowy typ grobu...*, s. 179—187; J. Gurba *Groby megalityczne kultury czasz lejowatych w Małopolsce*. „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN, Oddział w Krakowie”, t. X/1, s. 45.

³¹ Z. Krzak *Tymczasowa charakterystyka kopalni krzemienia w Świeciechowie*. „Archeologia Polski” 1965, t. X, s. 217—232.

³² B. Balcer *Świeciechów-Lasek, pow. Kraśnik*. W: *Informator Archeologiczny. Badania 1967 r.* Warszawa 1968, s. 46—47.

³³ S. Nosek *Kultura amfor kulistych w Małopolsce*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 1—464.

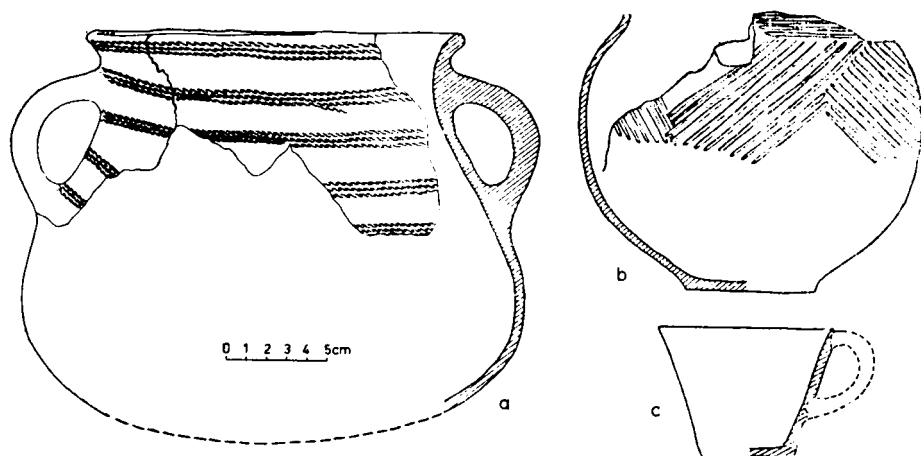
³⁴ A. Uzarewiczowa *Sprawozdanie z badań...*, s. 248—250; Też *Nowe stanowiska neolityczne w Klementowicach, pow. Puławy*. „Wiadomości Archeologiczne” 1966, t. XXXII, s. 425—426; Też *Grób kultury amfor kulistych na stanowisku I w Klementowicach, pow. Puławy*. „Wiadomości Archeologiczne” 1968, t. XXXIII, s. 217—222.

³⁵ J. Gurba *Z lubelskiej problematyki kultury amfor kulistych*. „Rocznik Lubelski” 1966, t. IX, s. 55—60.

³⁶ J. Kowalczyk *Radiowęglowe datowania...*

³⁷ J. Kowalczyk *Niektóre problemy...*, s. 72, 73; A. Gardawski *Chronologia kultury trzcinieckiej*. „Archeologia Polski” 1965, t. X, s. 531—532; A. Gardawski *Zagadnienie ciągłości osadniczej, kulturowej i etnicznej w międzyrzeczu Odry — Dniepru od II okresu epoki brązu do VI/VII wieku n.e.* W: *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*. T. I. Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 228—230.

Kultura ceramiki sznurowej w Małopolsce doczekała się specjalnej rozprawy J. Machnika³⁸, który wykorzystał w niej i lubelskie materiały, w tym nie publikowane, ze Sławinka w Lublinie, przygotowane do druku przez Z. Ślusarskiego. Dla Lubelszczyzny najcharakterystyczniejsza jest wyróżniona przez J. Machnika grupa lubelska tej kultury oraz późnoneolityczna grupa tzw. Chłopcice-Vesele (ryc. 6) i tzw. typ czernięciński³⁹.

Ryc. 6. Strzyżów — stanowisko IA, powiat Hrubieszów: naczynia z kręgu kultur ceramiki sznurowej

Zagadnienie końca neolitu i początków epoki brązu jest nadal sprawą dyskusyjną⁴⁰, ponieważ terminu *neolit* (oraz *eneolit*) używa się tak w sensie chronologicznym jak i kulturowym, natomiast epoka brązu jest pojęciem jedynie chronologicznym. Wczesny okres epoki brązu, co najmniej do momentu wykrycia się kultury trzcinieckiej w starszym okresie⁴¹ (a może i razem z nią⁴² aż do wyodrębnienia się kul-

³⁸ J. Machnik *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, s. 1—266.

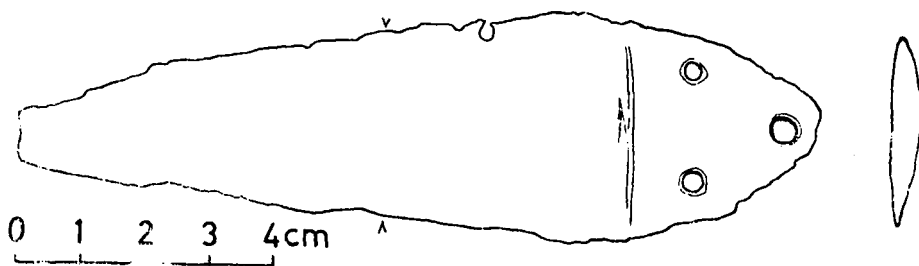
³⁹ Tamże; J. Głosik *Kultura strzyżowska*. „Materiały Starożytne” 1968, t. X, s. 24—28.

⁴⁰ L. Gajewski, J. Gurba *O chronologii...*, s. 36—37; J. Machnik *Próba weryfikacji chronologii początków epoki brązu w Polsce*. „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN, Oddział w Krakowie” 1967, t. XI/1, s. 49—51; J. Machnik *Stosunki kulturowe na przelomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce*. „Materiały do prehistorii ziem polskich”, cz. III, z. 1, Warszawa 1967, s. 1, 126; J. Gurba *Z zagadnień kontaktów między kulturami w początkach epoki brązu na obszarze Europy środkowej*. W: *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*. t. I. Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 290—293.

⁴¹ A. Gardawski *Chronologia...*, s. 529—536; Tenże *Zagadnienie...*, s. 228—230.

⁴² S. Nosek *Próba podziału pradziejów Polski ze stanowiska rozwoju kultury i faktów etniczno-historycznych*. „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń PAU” 1948, t. XLIX, s. 177; J. Kostrzewski wystąpienie na I Międzynarodowym Kongresie Archeologii Słowiańskiej. W: *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*. T. I. Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 310.

tury łużyckiej?), tkwi kulturowo nadal w poprzedniej epoce⁴³. Z tego względu należy tutaj wspomnieć również o młodszych grupach kultury ceramiki sznurowej⁴⁴, młodszych od klasycznej jej fazy⁴⁵, a przede wszystkim o kulturze strzyżowskiej, charakterystycznej dla terenu Wołynia po obu stronach Bugu, zaliczanej uprzednio do kultury ceramiki sznurowej, a dziś uznanej za całkowicie odrębną. Osobną monografię poświęcił jej J. Głosik, opierając się zwłaszcza na materiałach Z. Podkowińskiej ze Strzyżowa, przede wszystkim zaś na nie publikowanych materiałach z największego systematycznie zbadanego cmentarza i osady w Raciborowicach, rozkopywanych i przygotowywanych do druku przez Z. Ślusarskiego⁴⁶. Osada w Strzyżowie zosta-

Ryc. 7. Lasków, powiat Hrubieszów: Miedziany sztylet z grobu szkieletowego

⁴³ J. Kostrzewski tamże. Uczni radzieccy coraz częściej przyjmują istnienie jednego rozległego kompleksu kultury trzcinieckiej, czy trzciniecko-komarowskiej (por. S. S. Bieriezanskaja *Kultura trzciniecko-komarowskiego typu w siewiernych rajonach Ukrainy*. W: *Tiezisy dokładow sowietskiej dielegacji na I MKSA w Warszawie*. Moskwa 1965, s. 33; Też Osada kultury wschodnio-trzcinieckiej nad Dnieprem. „Z Otchłani Wieków” 1967, z. 4, s. 205), którego wschodnią odmianę stanowi grupa sońnicka (S. S. Bieriezanskaja *Posielenije bronzowego wika u chutora Pustynka na Czernigowszczyźnie*. W: *Archeologičeskie issledowanija na Ukrainie w 1965—1966 g.* Kijów 1967, s. 12). Dla chronologii bezwzględnej kompleksu trzciniecko-komarowskiego niezmiernie ważne jest uzyskanie w Groningen daty dla kurhanu II we wsi Iwanje (obwód Równe, USRR) określającej go na lata 1285 (± 35) przed n.e. (I. Swiesznikow *Bogatyje pogriebienija komarowskoj kultury u s. Iwanje rowienskoj oblasti*. „Sowietskaja Archeologija” 1968, s. 167.

⁴⁴ T. Dąbrowska *Sprawozdanie z badań powierzchniowych nad Bugiem na odcinku Włodawa—Kodeń*. „Wiadomości Archeologiczne” 1966, t. XXXII, s. 190; L. Gajewski *Grot oszczepu z miejscowości Brzeźnica Bychawska, pow. Lubartów*. „Wiadomości Archeologiczne” 1968, t. XXXIII, s. 236; J. Głosik *Topór kamienny z miejscowości Górka Zaborska, pow. Hrubieszów*. „Wiadomości Archeologiczne” 1965, t. XXXI, s. 258; Tenże *Znaleziska archeologiczne z miejscowości Szpikolosy, pow. Hrubieszów*. „Wiadomości Archeologiczne” 1965, t. XXXI, s. 261; Tenże *Stanowisko kultury ceramiki sznurowej z miejscowości Wnętrzne, pow. Łuków*. „Wiadomości Archeologiczne” 1965, t. XXXI, s. 265—266; Tenże *Wczesno-brązowy grot krzemienisty z miejscowości Danówka, pow. Radzyń Podlaski*. „Wiadomości Archeologiczne” 1968, t. XXXIII, s. 140; Z. Sochacki *Grób z wczesnego okresu epoki brązu we wsi Mokrelipie, pow. Zamość*. „Wiadomości Archeologiczne” 1965, t. XXXI, s. 174—178.

⁴⁵ J. Machnik *Stosunki kulturowe...*, s. 237.

⁴⁶ J. Głosik *Kultura strzyżowska...*, s. 7—111; I. Gałasińska-Pomykoł, I. Szewko-Szwaykowska *Ludzkie szczątki kostne z wczesnej epoki brązu z grobu w Gródce Nadbużnym, pow. Hrubieszów*. „Materiały Starożytne”, t. XI, s. 115—123; E. Nowak *Analiza materiału pochodzenia zwierzęcego z osady kultury strzyżowskiej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów*. „Materiały Starożytne” 1968, t. XI,

ła datowana przy pomocy metody fluorowej na lata ok. 2140 (± 200) przed n.e.⁴⁷ Do innych stanowisk tej kultury należy Gródek i Nielede w powiecie hrubieszowskim (badania I. i A. Kutylowskich z 1964 r.). Na szczególną uwagę zasługuje odkryty w czasie prac wykopaliskowych w Horodysku, w powiecie chełmskim, skarb fajansowych paciorków w ilości ok. tysiąca sztuk, znajdujących się w typowym naczyniu kultury strzyżowskiej⁴⁸.

Z tego czasu pochodzi zbadany przez A. Uzarowiczową zespół grobowy odkryty w Szpikołosach w powiecie hrubieszowskim. Wydaje się, że w chwili obecnej najpewniej winno się go również łączyć z kulturą strzyżowską, tak jak inne groby bez wyposażenia w ceramikę ze Skomoroch Małych, Turkowic (badanie Z. Ślusarskiego z roku 1968), Łaskowa (ryc. 7) w powiecie hrubieszowskim i Krzewicy Kolonii, w powiecie tomaszowskim.

Mimo szeregu badań wykopaliskowych oraz opracowań materiałów źródłowych pochodzących z młodszej epoki kamienia, nasze poznanie tej epoki jest nadal fragmentaryczne. Istnieje duża nierównomierność, nie tylko w poznaniu poszczególnych terenów, ale także jednostek i grup kulturowych. Stosunkowo najlepszą sytuację notujemy na Płaskowyżu Nałęczowskim oraz w nadbużańskiej części Grzędy Horodelskiej, Padołu Zamojskiego i Działów Grabowieckich (na terenie powiatu hrubieszowskiego), gdzie skoncentrowały się badania wykopaliskowe i powierzchniowe. Natomiast w północnej części województwa nie podjęto na większą skalę badań na żadnym stanowisku neolitycznym. Z tego terenu mamy jedynie nieco przypadkowych znalezisk oraz wyniki nielicznych badań powierzchniowych.

Istniejące obecnie w Polsce Ludowej pomysły perspektywy badań archeologicznych pozwalają mieć nadzieję, że planowane prace nad neolitem będą nadal prowadzone i w niedługim czasie możliwe będzie wykonanie pełniejszej rekonstrukcji historycznej wielu zjawisk tej epoki.

s. 124—127. Nie miejsce tu na szczegółową recenzję artykułu J. Głosika, wspomnieć jednak należy o nie spotykanym raczej pomijaniu cudzych osiągnięć przy reprodukcjach przerysów nie publikowanych i publikowanych materiałów. Pierwsze kartograficzne zestawienie stanowisk tej kultury w tzw. strefie lubelskiej (J. Gurba *Neolithic Settlements of the Lublin Loess Upland*. „Annales UMCS”, sec. F, 1960, vol. XV, s. 234) nie zostało nawet wspomniane przez autora, mimo, że sam pisał recenzję tego artykułu („Wiadomości Archeologiczne” 1963, t. XXIX, s. 227—228). Autor wyróżniając odrębną kulturę strzyżowską, i nie łącząc jej z kulturą ceramiki sznurowej (s. 10—11), wywodzi jednak jej genezę z kultury środkowo-naddnieprzańskiej, należącej do kręgu kultur ceramiki sznurowej (toporów bojowych). I. I. Artiemienko *Plemienia wierchniego i sredniego podnieprowja w epochu bronzы*. „Materialy i issledowanija po archeologii SSSR” 1967, t. 148, s. 135; A. J. Briusow, M. P. Zimina *Kamiennyje swierlenyje bojowyje topory na tieritorii jewropejskiej czasti SSSR*. „Archeologija SSSR. Swod archeologiczeskich istocznikow” 1966, t. W 4-4, ryc. 1, s. 97.

⁴⁷ J. Głosik *Kultura strzyżowska...*, s. 37.

⁴⁸ Z. Ślusarski *Horodysko, pow. Chełm*. W. *Informator Archeologiczny. Badania 1967 r.* Warszawa 1968, s. 331—332.

НОВЕЙШИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭПОХИ НЕОЛИТА
НА ЛЮБЛИНЩИНЕ
(Обзор исследований)

Резюме

Подчеркивается важная роль территории Люблинской возвышенности в изучении предыстории, так как через неё проходила физиографическая граница между Западной и Восточной Европой. Поэтому именно здесь следует искать следы влияния больших культурных территорий, совпадающих в основном с соответствующими ландшафтно-климатическими зонами.

Настоящая статья является обзором результатов и проблем, возникших в связи с исследованиями младшей каменной эпохи на территории сегодняшнего Люблинского воеводства. Коротко рассматриваются материалы, относящиеся к отдельным неолитическим племенам, особенно к культуре спирально-ленточной керамики (рис. 2), культуре керамики с белой росписью (рис. 3), культуре колоколовидных кубков, (рис. 4), культуре шаровидных амфор (рис. 5), также к культуре шнуровой керамики (рис. 6). Всех заинтересованных автор отсылает к приведенной в статье новейшей литературе по этому предмету.

Несмотря на интенсификацию исследований младшей каменной эпохи, наши знания остаются еще далеко не полными и не могут служить основой для проведения широкой исторической реконструкции многих явлений этой эпохи.

INVESTIGATIONS RÉCENTES SUR LE NÉOLITHIQUE
DANS LA RÉGION DE LUBLIN
(revue des recherches)

Résumé

L'auteur souligne le rôle considérable de la région de Lublin dans les temps préhistoriques compte tenu de la limite physiographique entre le territoire de l'Europe occidentale et orientale, passant par cette région. Vu ce fait c'est justement ici qu'il faut rechercher les traces des influences réciproques de grands territoires de culture, s'accordant en principe avec les zones correspondantes de climat et de paysage.

L'article passe en revue les travaux et les problèmes liés aux recherches sur l'âge de la pierre plus jeune sur le territoire de la voïévodie de Lublin actuelle. L'auteur présente brièvement les matériaux se rapportant aux peuples néolithiques particuliers, et surtout à la culture de céramique rubanée gravée (v. fig. 2), à celle de céramique peinte en blanc et de la civilisation de Lengyel (v. fig. 3), à celle de coupes en forme d'entonnoir (v. fig. 4), à celle d'amphores sphériques (v. fig. 5) et à celles du cercle de céramique à corde (v. fig. 6), en renvoyant les personnes intéressées à la littérature citée récente, la plus importante, du problème.

Malgré l'intensification des investigations sur l'âge de la pierre plus jeune, notre connaissance de cette époque dans la région de Lublin continue à être incomplète et n'est pas encore une base suffisante à faire la reconstruction historique de nombreux problèmes de cette époque.